

<Σχόλια απ' το βιβλίο "ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ" του Κ.Ν. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ >

- **αἰδῶ τε καὶ δίκην.** Ἡ συνηθισμένη απόδοση τῆς ἀρχαίας λέξης 'αἰδώς' μέ τῆ νεοελληνική λέξη «ντροπή» δέν εἶναι ἱκανοποιητική. Κι ἂν ἀκόμα τῇ μεταχειριστοῦμε, πρέπει νά τῆς δώσουμε συνθετότερη σημασία ἀπό τῇ συνηθισμένη.

Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι σύγχρονοι ἀνθρωπολόγοι διδάσκουν πῶς πρέπει νά διακρίνουμε «πολιτισμούς ντροπῆς» ἀπό «πολιτισμούς ἐνοχῆς» (*). Παράδειγμα τοῦ πρώτου εἶδους μᾶς δίνει ἡ κοινωνία πού περιγράφεται ἀπό τόν Ὅμηρο. Τό ὑψηλότερο ἀγαθό γιά τόν ὁμηρικό ἀνθρώπο δέν εἶναι ἡ ἀπαλλαγή ἀπό συναισθήματα ἐνοχῆς, πού δέ φαίνεται κἂν νά τᾶ γνωρίζει, ἀλλά ἡ ἀπόλαυση τῆς τιμῆς, τοῦ ἐπαινοῦ καί τῆς δημόσιας ἐκτίμησης. Ἡ ἰσχυρότερη ἠθική δύναμη πού γνωρίζει ὁ ὁμηρικός ἀνθρώπος δέν εἶναι ὁ φόβος ἀπέναντι στοῦ θεοῦ, ἀλλά ὁ σεβασμός ἀπέναντι στή δημόσια γνώμη. Αὐτή εἶναι ἡ αἰδώς. Ὁ Ἑκτορας θά πει αἰδέομαι Τρῶας πάνω στήν πιό κρίσιμη ὥρα τῆς ζωῆς του καί θά πορευτεῖ μέ τᾶ μάτια του ἀνοιχτά στό θάνατο. Οἱ καταναγκασμοί τῆς κοινωνικῆς ἐκτίμησης εἶναι ἀφόρητοι σέ ἕναν πολιτισμό «ντροπῆς». Σέ μιά τέτοια κοινωνία, καθεὶ πού ἐκθῆτε ἕναν ἄντρα στήν περιφρόνηση ἢ στόν περιγελο τῶν συνανθρώπων τοῦ εἶναι ἀρκετό γιά νά χάσει τό σεβασμό στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί καταλήγει νά εἶναι ἡ μεγαλύτερη τιμωρία. Ἔτσι, αἰδώς θά πρέπει νά ἐρμηνεύεται «σεβασμός ἀνθρώπου σέ ἄνθρωπο» καί «αὐτοσεβασμός». Ὅλα αὐτά μετασχηματίστηκαν θαυμασιᾶ σέ ἀντίστοιχα αἰσθήματα ἐνοχῆς, φόβου τιμωρίας, ἀκονίας γιά τίς εὐθύνες, σ' αὐτό πού λέμε τύψεις τῆς συνείδησης, ὅταν ἀπό τήν κοινωνία ντροπῆς, αἰδῶς καλύτερα, ἐγινε μετάβαση στήν κοινωνία ἐνοχῆς. Οἱ ιδιότητες κι οἱ καταστάσεις αὐτῆς τῆς δεύτερης μᾶς εἶναι πολύ πιό γνωρίμες. Σ' αὐτή τήν ἀνθρωπολογική διάκριση ἀνταποκρίνονται οἱ δύο σοφά διαλεγμένοι ὅροι τοῦ Πρωταγόρα, αἰδώς καί δίκη, πού αὐτούσιους τοὺς βρίσκουμε καί στόν Ἡσίοδο (*Ἔργα καί ἡμέραι*, στ. 190 - 201): *δίκη δ' ἐν χερσὶ καὶ αἰδώς οὐκ ἔσται*.

- **αἱ τέχναι νενέμνται.** Ὁ Πρωταγόρας ἔχει ἐκτιμήσει ἄριστα πόση ἦταν ἡ σημασία τοῦ καταμερισμοῦ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας, ἀπό τᾶ πρώτᾶ στάδια τῆς ἀνθρώπινης κοινωνικῆς ζωῆς καί πόσο καθόρισε τήν πορεία τῆς ἐξέλιξης ὅλου γενικά τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι, θέτει τό πρόβλημα στή βάση του: εἶναι καί ἡ πολιτική ἕνα εἰδικό ἐπάγγελμα, πού ἀνήκει στόν κοινωνικό καταμερισμό τῶν ἐπαγγελματιῶν. Ἡ ἐρώτηση αὐτή διατυπώνεται ἀπό τόν Ἑρμῆ τοῦ μύθου. Κι ὁ Δίας ἀκούγεται νά τοῦ βροντοφωνάζει «Ὅχι».

- **εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχουσιν.** Ἄν οἱ βασικές ιδιότητες πού θεμελιώνουν τήν πολιτική συγκρότηση τῆς κοινωνίας δέν εἶναι κοινές σέ ὅλα τᾶ μέλη τῆς, ἡ κοινωνία δέν προχωράει σέ πολιτική συγκρότηση. Ἄν προχωρήσει δίχως αὐτή τήν προϋπόθεση, τότε θά τῆς λείπει ὁλότελα ἡ φυνεκτική δύναμη. Ἔτσι θά ἀναλύαμε τῇ σκέψη τοῦ Πρωταγόρα σ' αὐτό τό σημεῖο: πού σημαίνει πάρα πολύ ἐξιδανικευμένη θεώρηση.

ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΕΓΟΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ὑπάρχουν στή νεότερη φιλοσοφία πολυάριθμες καί ποικίλες θεωρίες γιά τήν κατάσταση τῶν πρωτόγονων ἀνθρώπων καί γιά τίς ἀπαρχές τῆς ἐξέλιξης τοῦ πολιτισμοῦ. Τίς βρίσκουμε κιόλας στοὺς μεγάλους φιλόσοφους τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, μέ τῇ μορφῇ φιλοσοφικῶν θεωρήσεων, ἐνῶ ἀργότερα παρουσιάζονται ἀνάλογα ἐπεξεργασμένες ἀπό ἐπιστήμονες ἀνθρωπολόγους καί κοινωνιολόγους, μέ τῇ μορφῇ ἐρμηνευτικῶν ὑποθέσεων.

Τέτοιες θεωρίες μᾶς ἔδωσε καί ἡ ἀρχαιότητα. Διατυπώθηκαν ἀπό τοὺς σοφιστές ἢ ἀπό ποιητές καί συγγραφεῖς πού βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἄμεση ἐπίδρασή τους. Καί αὐτός εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς λόγους πού δείχνουν τῇ σπουδαιότητά τῆς σοφιστικῆς.

Στήν ἀρχαιότητα μποροῦμε γενικά νά διακρίνουμε δύο εἰδῶν ἀπόψεις γιά τίς ἀπαρχές καί τήν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Ἀπό τῇ μιά ἔχουμε τήν ἀπόψη τοῦ λάτρη τῶν παλιῶν καλῶν καιρῶν (laudator temporis acti). Συνήθως ἀγαπᾶ νά παριστάνει τό μακρινό παρελθόν ὡς χρυσή ἐποχή, πού οἱ δόξες τῆς ἔχουν ἀνεπίστρεπτα χαθεῖ γιά μᾶς, καί ἀτενίζει τό παρόν καί τήν ἐξέλιξη μέ ἀπαισιοδοξία. Ἔχουμε δεῖγμα στόν ποιητὴ Ἡσίοδο (*Ἔργα*, *Θεογονία*). Ἀπό τήν ἄλλη ἔχουμε τῇ ἀπόψη τῶν αἰσιόδοξων. Αὐτοὶ δέ βλέπουν τίποτε ἄλλο στό παρελθόν ἀπό ἀγριότητα καί δυστυχία, φόβο καί ἀνέχεια, μιά κατάσταση πού ἐπίπονα ξεπεράστηκε μέ μιά συνεχῆ πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τήν πρόοδο. Ἐνα ἀπό τᾶ πολλὰ δείγματα ἔχουμε στόν τραγικό ποιητὴ Σοφοκλῆ (χορικό στήν *Ἀντιγόνη*).

Ἡ διάκριση αὐτὴ φυσικά δέν εἶναι ἀποκλειστική οὔτε ἀπόλυτη. Ἔχουμε πράγματι καί δείγματα μιάς τρίτης ἀπόψεως. Ἰσως μάλιστα νά ἦταν πρώτη αὐτή κι οἱ ἄλλες νά ᾤοντο ἀπὸ κάποια διάσπασή τῆς. Ὑποστηρίζει πῶς μιά βασίλεια τοῦ καλοῦ καί μιά βασιλεία τοῦ κακοῦ ἐναλλάσσονται ἀκατάπαυστα καί διαδέχονται ἡ μία τήν ἄλλη σέ αἰώνιες ἀνακυκλήσεις πού ὀρίζουν τήν πορεία τοῦ κόσμου. Τέτοιο δεῖγμα ὑπάρχει στόν *Πολιτικό* τοῦ Πλάτωνα (269 c+).

Μέσα σ' αὐτές τίς θεωρήσεις περνάει ὁλος ὁ προβληματισμός τῆς ἀρχαίας σκέψης γύρω ἀπὸ τήν ἀξιολόγηση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ βασική ἀρχή, πού διατρέχει ὅλες τίς ἀναζητήσεις τῶν σοφιστῶν, εἶναι ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό νόμο καί στή φύση. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ καί ἡ φυσικὴ ζωὴ ἐξετάζονται καί κρίνονται μαζί, σέ ἀντιπαράθεση κι ἀλληλεξάρτηση μεταξὺ τους. Ἀνάλογες θεωρήσεις θά βροῦμε καί στοὺς Διαφωτιστὲς φιλόσοφους.

Ὁ Πρωταγόρας παίρνει θέση μέ τό μῦθο του πάνω στὰ προβλήματα αὐτά. Πιστεύει στήν πρόοδο. Ἡ ἀρχέγονη κατάσταση δέν ἦταν γι' αὐτόν εὐτυχισμένη. Ὁ ἀνθρώπος δέν ἦταν πλήρης. Τοῦ ἔλειπε ἡ δυνατότητα τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης, γιατί δέν εἶχε ἀνακαλύψει τήν τέχνη τῆς ἁρμονικῆς σύνδεσης καί συνεργασίας: αὐτὴ ἦταν ἡ πολιτικὴ τέχνη καί ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ πού εἶχε ἀνάγκη ὁ ἀνθρώπος. Δέν τοῦ δόθηκε ἀπὸ τὴ φύση. Τοῦ δόθηκε ὕστερα, μαζί μέ τό νόμο. Εἶναι δῶρο τῆς ἐξέλιξης. Ἡ αἰδώς καί ἡ δίκη πού ἔφερε ὁ Ἑρμῆς σταλμένος στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τό Δία, εἶναι ἡ ἀπάντηση τοῦ Πρωταγόρα, μέ τήν ἴδια μυθικὴ γλῶσσα, στόν πικραμένο λόγο τοῦ Ἡσίοδου, ὅτι ὁ αἰώνας πού ζοῦμε δέν ξέρει τί θά πει οὔτε Δικαιοσύνη (*δίκη*) οὔτε ἀνθρώπινος Σεβασμός (*αἰδώς*).